

S. TUNAĪTIS
(Vilnius)

J. H. ABICHTAS — VILNIAUS UNIVERSITETO PROFESORIUS

XVIII a. pabaigoje — XIX a. pradžioje, kai Vokietijoje triumfavo kantizmas, palietęs ir kitas Vakarų Europos šalis, Vilniaus universitete dar tebebuvo gyvos Švietimo epochos filosofinės idėjos ir į Kanto filosofiją buvo žiūrima kaip į neseniai nugalėtos metafizikos recidyvą¹. Prieš I. Kantą kovojo J. Sniadeckis, norėjęs sukurti tautinę filosofiją su tam tikru praktiniu kryptingumu, ypač aktualių Lietuvos—Lenkijos valstybės žlugimo epochoje. Vis dėlto I. Kanto filosofijai, nors ir pavėluotai, dirva buvo ruošiamą. A. Sniadeckis taikė I. Kanto idėjas gamtos moksluose, gynė apriorizmą pažinime tais patyrimo kulto laikais, nors ir nebuvo tikru I. Kanto pasekėju².

Ryškesnis Kanto filosofijos plitimas Lietuvoje sietinas su Johano Heinricho Abichto vardu. Nuo 1804 m. J. H. Abichtas buvo Vilniaus universiteto filosofijos profesorius ir dirbo čia iki pat mirties — 1816 metų.

Pagrindinis J. H. Abichto kūrybinės ir pedagoginės veiklos laikotarpis susijęs su Vokietija. Jis gimė 1762 m. Folkštate. Nuo 1781 m. studijavo Erlangeno universitete. Antraisiais studijų metais buvo priimtas į Moralės ir dailių mokslų institutą ir skaitė pirmąjį savo darbą „Kodėl taip yra, kad moralės mokslai nebeturi įtakos geriems nusistatymams ir veiksmams?“ Darbas turėjo pasisekimą, ir J. H. Abichtas paskatintas pasirinko filosofiją. Nuo 1788 m. dėstė filosofiją Erlangeno universitete. Šio laikotarpio J. H. Abichto filosofinis palikimas — 24 filosofiniai veikalai, daugybė straipsnių filosofiniuose ir kituose to meto leidiniuose bei periodikoje. Didžioji dalis kūrinių parašyta vokiečių kalba, keturi — lotynų kalba.

Lietuvoje šis J. H. Abichto laikotarpis nenagrinėtas. Vokietijoje J. H. Abichto gyvenimui ir kūrybai nušviesti išleista 15 puslapių A. Noibigo knygelė „Dr. Johanas Heinrichas Abichtas, filosofijos profesorius iš pradžių Erlangene, paskui Vilniuje, vienas giliausių Vokietijos mąstytojų“, parašyta 1843 m. Erlangeno universiteto 100 m. jubilie-

¹ W. *Tatarkiewicz*, *Historia filozofii*, t. 2, Warszawa, 1968, s. 203.

² Ten pat, p. 203—204.

jaus proga. Tai net ne mokslinis, o proginis darbas. J. H. Abichto šlovinimas neparemtas gilesne jo darbų analize. Kitas šaltinis — G. V. A. Fikenšerio knyga „Išsami Erlangeno karališkojo Prūsijos Fridricho-Aleksandro universiteto dėstytojų istorija nuo jo įkūrimo iki šių dienų“, išleista 1806 m. Joje išspausdinta J. H. Abichto biografija ir išsami jo kūrinių bibliografija. Ar yra daugiau darbų, nagrinėjančių J. H. Abichto filosofiją, mums nėra žinoma.

J. H. Abichtas, nušviesdamas savo filosofinių ieškojimų kelią, nurodo, kad jo domėjimasi filosofija pakirtęs jos bejėgiškumas. Jo dėmesį patraukė to meto auklėjimo reformos ir su jomis susiję psichologiniai tyrimai. Tokių svarstymų ir ieškojimų rezultatas buvo jau minėtas darbas „Kodėl taip yra, kad moralės mokslai nebeturi įtakos geriems nusistatymams ir veiksams?“³ Tai vienintelis J. H. Abichto kūrinys, parašytas dar iki sandūros su I. Kanto filosofija.

XVIII a. devintame dešimtmetyje pasirodžiusi I. Kanto kritinė filosofija užkariavo Vokietijos universitetus. I. Kanto kritinio laikotarpio kūriniai patraukė ir J. H. Abichtą. Jis rašo, kad nuo 1785 m. I. Kanto veikalų studijavimas tapęs jo pagrindiniu užsiėmimu. I. Kanto „Papročių metafizikos pagrinduose“ jis suradęs atsakymą į savo pirmame darbe iškeltą klausimą ir ėmęs siekti savo ir I. Kanto pažiūrų sintezės⁴. Iki sandūros su I. Kanto filosofija J. H. Abichto filosofinė mintis buvo labai skurdi. Todėl ši sintezė, ypač pirmuose J. H. Abichto kūriniuose, rodo didelę I. Kanto persvarą. Ji vyksta jo filosofinės sistemos rėmuose. Šiandien dar sunku pasakyti, kuris Kantas stipriau veikė J. H. Abichtą — Kionigsbergo universiteto profesorius ar įvairios jo modifikacijos gausių pasekėjų bei mokinių raštuose. Ypatingą vietą tarp J. H. Abichto ir I. Kanto užima Karlas Leonhardas Reinholdas, turėjęs tam tikrą poveikį J. H. Abichtui.

J. H. Abichto filosofijos problematika labai įvairi ir plati. Pradėjęs nuo etikos, J. H. Abichtas palaipsniui paliečia beveik visas to meto filosofijas, ypač I. Kanto mokyklai, būdingas problemas. J. H. Abichto filosofinės problematikos struktūros nušvietimas yra sudėtingas uždavinys, nes J. H. Abichto filosofija — jo pažiūrų evoliucijos rezultatas. Atsižvelgiant į šio straipsnio galimybes, jo filosofinę problematiką nušviečiame palyginti statiškai ir remiamės galutiniu J. H. Abichto šio laikotarpio filosofinės raidos rezultatu — „Filosofinė enciklopedija“ (1804).

J. H. Abichtas skirsto savo filosofiją į dvi pagrindines dalis: spekuliatyvinę ir praktinę. Tokio skirstymo kriterijus — dvejopas žinių pobūdis: spekuliatyvinės ir praktinės žinios. Spekuliatyvinių žinių sfera — tiriami objektai. Praktinių žinių sfera — veiksmams sukuriama objektai. Tyrimo objektus teikia žmogaus sugebėjimai: vaizdiniai, jausmai,

³ J. H. Abicht, Neues System einer philosophischen Tugendlehre aus der Natur der Menschheit entwickelt, Leipzig, 1790, S. V—VI.

⁴ Ten pat, p. VI—VII.

valia. Pagal tai spekuliatyvinė filosofija skirstoma į teorinę, jausmų ir valios filosofiją.

Teorinis filosofijos objektas — pažinimas. Pažinimo problemos sprendžiamos „Pažinimo filosofijoje“ (1791), „Elementariosios filosofijos sistemoje“ (1795), „Persvarstytoje spekuliatyvinio proto kritikoje“ (1799) ir kt. Tai plačiausiai ir nuodugniausiai nagrinėta J. H. Abichto filosofijos dalis. Labai ryškus sąlytis su I. Kantu, taip pat ir su K. L. Reinholdu.

Antroji spekuliatyvinės filosofijos dalis — jausmų filosofija. Jau „Malonumo metafizikos tyrinėjime“ (1789) nagrinėjamas malonumas kaip momentas, betarpiškai apsprendžiantis valią. O „Elementariosios filosofijos sistemoje“ jausmai, greta pažinimo ir valios, yra specialaus nagrinėjimo objektas. J. H. Abichtas kaltina I. Kantą vienpusiškumu, nes jis nuo pažinimo betarpiškai pereina prie valios filosofijos, peršokdamas jausmų filosofiją.

Trečioji spekuliatyvinės filosofijos dalis — valios filosofija. Valia praktinės filosofijos požiūriu nagrinėjama kūrinyje „Bandymas kritiškai ištirti valią“ (1799). Pirmą kartą spekuliatyviu požiūriu valia išnagrinėjama „Elementariosios filosofijos sistemoje“. Valios filosofija susijusi su jausmų filosofija, nes jausmai yra betarpiškoji valios paskata.

Antroji pagrindinė J. H. Abichto filosofijos dalis — praktinė filosofija. Ji apima tiesos meną (logiką), kalbos meną (nurodymus, kaip išreikšti žinias), atvaizdavimo meną (estetiką) ir gyvenimo meną (teisę, etiką, auklėjimą). Logika, kalbos menas, estetika yra tarsi paruošiamosios pakopos gyvenimo menui: etikai, teisei, auklėjimui.

Logika suprantama kaip tiesos menas. Logikos problemos nagrinėjamos „Pažinimo filosofijoje“, „Patobulintoje logikoje arba tiesos moksle“ (1802) ir kt. Tiesos menas — tai teisingų vaizdinių menas. Vaizdiniai būna teoriniai, estetiniai, praktiniai, vadinasi ir logika — noologinė, estetologinė, telematologinė.

Kalbos meno objektas — taisyklingas žodinės kalbos vartojimas. Ši problema paliečiama „Filosofinėje enciklopedijoje“. Kalbos menas skirstomas į tris dalis: išreiškimo meną (žodžių parinkimą sąvokoms), aiškinimo meną (sąvokų parinkimą žodžiams), perteikimo meną (ortografiją ir tarimą).

Estetika yra atvaizdavimo menas. Estetikos problemos paliečiamos „Kritiniuose laiškuose apie teisingos mokslinės moralės, teologijos, teisės, empirinės psichologijos ir estetikos galimybę“ (1793), tik kitu aspektu, norint pagrįsti jausmų filosofijos būtinumą estetikos mokslui. Glaustai estetikos klausimai nagrinėjami „Filosofinėje enciklopedijoje“. Estetikoje J. H. Abichtas išskiria du aspektus: poetiką ir apokaliptiką. Poetika — meno kūrinų kūrimo, o apokaliptika — meno kūrinų aiškinimo taisyklės. Taigi J. H. Abichtas įjungia į estetiką ir meno kūrimo procesą, ir meno interpretavimą.

Gyvenimo menas apima tai, ką I. Kantas priskyrė prie praktinės filosofijos: etiką ir teisę. Prie jo J. H. Abichtas dar priskiria auklėjimą.

Tai plačiausiai ir nuodugniausiai nagrinėta J. H. Abichto praktinės filosofijos dalis.

Teisės filosofijoje J. H. Abichtas yra prigimtinių teisės šalininkas. Teisės filosofijos problemos nagrinėjamos „Naujoje iš žmonijos išvestos prigimtinių teisės sistemoje“ (1792), „Trumpame prigimtinių ir tautų teisės išdėstyme“ (1795) ir kt. Teisę J. H. Abichtas skirsto į absoliučią ir hipotetinę. Absoliučios prigimtinių teisės objektas — iš žmogaus prigimties išplaukiančios absoliučios ir nekintamos teisės. Hipotetinės prigimtinių teisės objektas — teisės į priemones ir sąlygas, būtinas absoliučios teisės numatytiems tikslams pasiekti. J. H. Abichto teisės filosofijai būdingas demokratinis kryptingumas: luominių privilegijų pasmerkimas, lygybės prieš įstatymus gynimas.

Etikos klausimai nagrinėjami kūriniuose „Bandytas kritiškai ištirti valią“, „Naujoji filosofinio dorovės mokslo sistema“ (1790), pakartotiniame ir iš pagrindų pataisytame šio kūrinio leidime, pavadintame „Pa-pročių metafizika“ (1798) ir kituose. J. H. Abichtas skirsto etiką į tris dalis: išminties mokslą, protingumo mokslą ir asketiką. Išminties mokslo objektas — žmogaus tikslai, išplaukiantieji iš jo prigimties. Protingumo mokslo objektas — tikslus atitinkančių veiksmų parinkimas. Asketika moko, kaip nugalėti kliūtis, trukdančias atlikti pareigą.

J. H. Abichto etika ir teisės filosofija glaudžiai susijusios. Tarp etikos ir teisės J. H. Abichtas nustato subordinacijos santykį, teisę pajungdamas etikai. Žmogaus prigimtis yra nekintama ir viena, todėl tarp teisės ir etikos negali būti prieštaravimo. Teisė ir etika liečia tuos pačius dalykus, tik skirtingu požiūriu: teisė leidžia, o etika įsako.

Tokie šio laikotarpio J. H. Abichto gyvenimo, kūrybinės veiklos ir filosofinės problematikos bendri bruožai. Trūksta daug J. H. Abichto gyvenimą ir kūrybinę veiklą liečiančių grandžių: nepasiekiamą archyvinę medžiaga Vokietijoje, dar nesurasti visi J. H. Abichto kūriniai.

Nuo 1804 m. prasideda J. H. Abichto kūrybinės ir pedagoginės veiklos laikotarpis, susijęs su Lietuva. Kodėl J. H. Abichtas atvyko į Lietuvą? J. Bielinskio tvirtinimu, J. H. Abichtas buvo primestas Vilniaus universitetui įsakymu ar protekcija iš Peterburgo⁵. Vadinasi, iš Vokietijos jis nebuvo pakviestas.

Tuo laiku Vilniaus universitete dirbo ir daugiau kitataučių profesorių. Tai kėlė tam tikrą vietinių profesorių nepasitenkinimą. Matyt, nepasitenkinimo priežastys slypėjo žymiai giliau — valstybingumą praradusios Lietuvos—Lenkijos valstybės tautinėse aspiracijose. Apie 1810 m. universitete vyko aštri šių partijų — savosios ir kitataučių — kova. J. Sniadeckis, būdamas universiteto rektoriumi ir besiremdamas universiteto statutu, pakirto kitataučių partijai sparnus. Todėl ši griebdavosi net šmeižtų⁶. J. Bielinskis prie darbų, išreiškiančių partijų kovą, priskiria J. H. Abichto vokiečių kalba parašytą rankraštį, kuris, išverstas

⁵ J. Bielinski, Uniwersytet Wilenski, t. 2, Kraków, 1899—1900, s. 397, 831.

⁶ Ten pat, p. 398.

į prancūzų kalbą, buvo plačiai žinomas⁷. Šis rankraštis neišliko. Visiškai priešingai padėtį nušviečia J. H. Abichtas laiške K. Morgenšternui⁸. J. H. Abichtas rašo, matyt, turėdamas galvoje tą patį rankraštį: „Jame nagrinėjami neapykantos kupini kaltinimai filosofijai aplamai, ypač vokiečių filosofijai, pateikti visuomenei žmogaus, kuri lenkai linkę laikyti didžiuliu išminčiumi ir savo atstovu nacionalinės kultūros dalykuose, taigi jis kovoja prieš biaurius ir itin žalingus nacionalinius prietarus ir pretenduoja į tam tikrą mokslinę vertę“⁹. Čia, matyt, turimas galvoje J. Sniadeckis. Tokia buvo J. H. Abichto kūrybinio ir pedagoginio darbo aplinka Vilniaus universitete.

Šio laikotarpio J. H. Abichto filosofinis palikimas neturtingas. Be anksčiau minėto rankraščio, J. Bielinskis mini dar vieną — „Apie patyrimo ribas“, skaitytą 1805 m. viešame posėdyje, ir net pateikia jį, išvertęs į lenkų kalbą¹⁰. Reikia manyti, kad yra išlikusių J. H. Abichto lotynų kalba skaitytų paskaitų konspektų. Jis Vilniaus universitete skaitė logikos, psichologijos, metafizikos, moralinės filosofijos paskaitas¹¹. Paruošęs spaudai savo skaitytų paskaitų kursą, J. H. Abichtas 1814 m. išleidžia jį atskira knyga „Pagrindiniai filosofijos teiginiai“.

Dvylika metų išdirbęs Vilniaus universitete, J. H. Abichtas negalėjo nepalikti žymės mūsų tautos dvasiniame gyvenime. Jis nebuvo lietuvių filosofu, tačiau jo vardas sietinas su Lietuvos filosofinės minties, tautos kultūros istorija.

⁷ Ten pat, p. 398.

⁸ K. Morgenšternas (1770—1852) — Tartu universiteto profesorius.

⁹ Tartu universiteto mokslinės bibliotekos rankraščių skyrius, VII, 1.

¹⁰ J. Bielinski, Uniwersytet Wilenski, t. 2, s. 399—403.

¹¹ Ten pat, p. 26—37, 398, 399, 834.